

Inhalen en voorbijstreven

Th.C.M.J. van de Klundert*

Onder invloed van de intensieve internationale concurrentie groeit zowel in Europa als Amerika onbehagen over de economische ontwikkeling. Uit een historische vergelijking tussen de VS en Engeland blijkt dat er een patroon van inhalen en voorbijstreven valt waar te nemen. De inhaal is gebaseerd op een offensieve strategie, waarbij industriebeleid en arbeidsmarktbeleid hand in hand gaan om optimaal te profiteren van de externe effecten van technologische vernieuwing.

Economische groei wordt gedreven door innovatieve investeringen, niet door louter herhalingen van bestaande productieprocessen. Innovaties hebben betrekking op techniekverbeteringen, de introductie van nieuwe produkten, maar ook op allerlei organisatorische vernieuwingen in ondernemingen. De groei verloopt sneller naarmate de beroepsbevolking qua aantal en scholingsgraad toeneemt. De bruto investeringsquote en de aanwas van de beroepsbevolking verklaren het verloop van de groei van het bruto nationaal produkt tussen landen en over verschillende tijdsperiodes zeer goed. Zoals uit empirisch onderzoek over de periode 1870-1989 voor een zestiental ontwikkelde landen blijkt, hoeft maar één element te worden toegevoegd om een in statistisch opzicht robuust beeld van de groei te verkrijgen¹.

Inhaalprocessen

Die toevoeging betreft de jaren vijftig en zestig van deze eeuw. In deze perioden hebben de geïndustrialiseerde landen (inclusief Japan) een snelle groei gerealiseerd, die in belangrijke mate steunde op een inhaalproces ten opzichte van de wereldleider, de Verenigde Staten. Een inhaalproces impliceert dat het innoverend gedrag grote vruchten afwerpt omdat men kennis overneemt van een land, dat al verder gevorderd is in het proces van waardeschepping. Men zou ook kunnen zeggen, dat er een belangrijke imitatiecomponent zit in de technologische ontwikkeling.

Inhalen is geen automatisme, dat op mechanische wijze volgt uit een verschil in produktiviteit tussen leider en volgers. Een noodzakelijke voorwaarde is dat de volgers op sociaal-economisch en zelfs op cultureel gebied vergelijkbaar zijn met de leider². Imitatief gedrag vergt een adequate voedingsbodem. Aan deze voorwaarden was bij uitstek voldaan na de tweede wereldoorlog, toen Europa en Japan 'the American way of life' introduceerden.

Het inhaaleffect komt bovenop de normale effecten van de bruto investeringsquote en de groei van de beroepsbevolking³. Inhalen is statistisch aantoonbaar, omdat als aan de noodzakelijke voorwaarden is

voldaan grote groei-effecten zichtbaar zijn. Voor alle duidelijkheid worden die voorwaarden nog eens genoemd: (1) een grote welvaartsachterstand op de leider; (2) een sociaal-economische structuur, die het mogelijk maakt buitenlandse ontwikkelingspatronen zonder grote wijzigingen over te nemen.

Voorwaarde (1) impliceert dat het inhaalproces zelf-destructief is. Het houdt op voordat het welvaartsniveau van de leider is gerealiseerd. Vandaar dat na 1973 geen aantoonbare inhaaleffecten zijn te constateren. Voorwaarde (2) is kwalitatief van aard en daardoor moeilijker te traceren. Bovendien is imitatie zelden of nooit een letterlijk herhalen van bestaande productieprocessen en organisatiestructuren. Er zitten eigen creatieve elementen in (Europese auto's zijn om goede redenen anders dan Amerikaanse). Indien deze lokale factoren domineren en voldoende leereffecten genereren kan de achterstand worden omgebogen in voorsprong. Het economische leiderschap gaat dan over op andere landen. De kans daarop wordt nog versterkt als de oude leider tekenen van economische slijtage gaat vertonen. Wisseling van de wacht heeft zich in de geschiedenis, zoals Maddison laat zien, enkele malen voorgedaan⁴. Rond 1820 nam Engeland de leiding over van Nederland, dat na de gouden eeuw langdurige stagnatie

* De auteur is hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Brabant. Met dank aan A. van Schaik.

1. Th. van de Klundert en A. van Schaik, *On the historical continuity of the process of economic growth*, CEPR Discussion Paper, Londen, 1993.

2. M. Abramovitz, The catch-up factor in postwar economic growth, *Economic Inquiry*, 1989, blz. 1-18; I. Inkster, Mental capital: transfer of knowledge and technique in eighteenth century Europe, *The Journal of European Economic History*, 1990, blz. 403-411.

3. De normale effecten zijn zeer robuust en worden weergegeven door de vergelijking: $g = 0,14 \sigma + 0,83 g_1$, waarbij g = groeivoet bruto binnenlands produkt; g_1 = groeivoet werkgelegenheid in uren en σ = bruto investeringsquote.

4. A. Maddison, *Dynamic forces in capitalist development. A long-run comparative view*, Oxford University Press, 1991.

heeft gekend. Engeland moest op zijn beurt rond 1900 het economische leiderschap afstaan aan de Verenigde Staten. En volgens Lazonick is Japan thans hard op weg de fakkel over te nemen van Amerika⁵.

Na 1973 zien we in de Westerse landen een daling van de groei en een 'productivity slowdown', die verklaard wordt door het stagneren van het inhaalproces. Vanuit historisch perspectief bezien, zijn de economieën terug op het patroon van voor de tweede wereldoorlog. De unieke, ook wel gouden periode genaamd, van 1950 tot 1973 is definitief voorbij. Op zich behoeft dit niet verontrustend te zijn.

De vraag is echter wel of Europa op het goede spoor zit bij een wisseling van economisch leiderschap. De Amerikaanse economie laat een produktiviteitsstagnatie zien, die teruggaat tot 1967. Het lijkt erop dat zelfs het groeipotentieel van vroeger niet kan worden gehandhaafd. Japan blijft het goed doen, al is ook daar de exceptionele groei op basis van sterke imitatie voorbij. Zoals Lazonick benadrukt, is de keuze van een ontwikkelingsstrategie geen vrijblijvende zaak. Strategieën worden gekenmerkt door cumulatieve processen, die zelfversterkend zijn. Anders gezegd: de ontwikkeling is pad-afhankelijk. Een ingeslagen weg is niet snel en gemakkelijk te verlaten. Tegen deze achtergrond rijst de vraag of de Europese landen een industriebeleid moeten voeren en welke vorm dit dan zal moeten aannemen. Om deze vragen te beantwoorden is het gewenst nader op de economisch-historische ontwikkelingen in te gaan.

Inhalen en voorbijstreven

Volgens Chandler is er omstreeks 1870 sprake van het begin van een tweede industriële revolutie met de opkomst van nieuwe high-tech sectoren zoals chemie, elektriciteit en zware machinebouw enerzijds en de transformatie van een aantal bestaande industrieën in een meer kapitaalintensieve richting anderzijds⁶. Kenmerkend voor deze ontwikkeling is, dat op grote schaal kon worden geprofiteerd van 'economies of scale and scope'. Voor een deel zijn deze interne effecten ('internalities') bepaald door technologische factoren. Productie op grote schaal leidt dan tot verlaging van de kostprijs en een zelfde resultaat kan soms worden behaald bij de gecombineerde productie van meerdere goederen. Technologische factoren verklaren echter maar een deel van de ontwikkeling. Van minstens even groot belang zijn organisatorische verbeteringen alsmede scholing en training van personeel op grote schaal. Chandler spreekt in dit verband van een "three-pronged investment in production, distribution, and management". Deze vernieuwde investeringen kenmerken het Amerikaanse 'competitive managerial capitalism' vanaf 1870 tot 1945.

De Amerikaanse successen krijgen meer reliëf door ze te plaatsen tegen de achtergrond van de relatieve stagnatie in Engeland. Het Engelse systeem kan worden gekarakteriseerd als 'personal capitalism', dat stoelde op de verworvenheden uit de eerste helft van de 19e eeuw. Het systeem was gebaseerd op kleinschaligheid en dominantie van de eigenaar van de ondernemingen. Een dergelijk model voldoet goed

indien de bestaande technologie kleinschaligheid toestaat, terwijl efficiëntieverbeteringen en groei gebaseerd zijn op het uitbuiten van externe effecten ('externalities').

De Engelse sociaal-economische infrastructuur was niet ingesteld op de eisen van de tweede industriële revolutie. Natuurlijk waren er investeringen in nieuwe, op de wetenschap georiënteerde, sectoren, maar de successen waren te gering in omvang om de ontwikkelingen in Amerika te kunnen bijhouden. De scheiding van eigendom en beheer was in strijd met de heersende traditie. Fusies kwamen moeizaam tot stand en van organisatorische integratie van de deelnemende ondernemingen was meestal geen sprake. Daar komt nog bij dat de Engelse vakbeweging een remmende rol vervulde. Het Engelse stelsel was gebaseerd op 'craft control' op de werkvloer. De ondernemers stunden op een arbeidsaristocratie van geschoolde werknemers, die voor de dagelijkse leiding en de opleiding van personeel zorgden. Deze arbeidsaristocratie drong ook door tot de kapitaalintensieve sectoren van het bedrijfsleven en was mede debet aan het achterblijven van de groei ten opzichte van de VS. Gevestigde belangen frustreerden alomoderne ontwikkelingen. De wet van de remmende voorsprong liet zich in diverse opzichten gelden.

Lazonick trekt deze ontwikkeling door naar de meer recente geschiedenis in zijn vergelijking van Amerika en Japan. Het Japanse systeem wordt door hem aangeduid als 'collective capitalism', met als kenmerken:

- gezamenlijke investeringsstrategieën van een aantal gelijk gerichte ondernemingen;
- integratie van personeel beneden het management-niveau in de beslissingsstructuur;
- overheidsbemoediging gericht op het wegnemen van onzekerheid met betrekking tot private investeringen.

Volgens Lazonick heeft Japan op basis van deze strategieën de leiding genomen in de derde industriële revolutie gebaseerd op de micro-elektronica. Men zou kunnen zeggen, dat het Japanse model technologische externaliteiten op grote schaal internaliseert via de overlegstructuur tussen ondernemingen onderling en tussen de overheid en het bedrijfsleven. Coöperatie in termen van R&D leidt tot hogere groei⁷. Op het gebied van interne organisatie is het Japanse stelsel gericht op het bevorderen van de motivatie van de werknemers door middel van werkgelegenheid voor het leven en de daaraan gekoppelde carrièreperspectieven en de regelmatige toekenning van uitkeringen op basis van gerealiseerde winsten.

Opgemerkt moet worden, dat Japan de VS is voorbijgestreefd in slechts een beperkt aantal sectoren. In 1988 was de arbeidsproductiviteit in Japan hoger in de sectoren basismetaleen en chemie (in ruime zin

5. W. Lazonick, *Business organization and the myth of the market*, Cambridge University Press, 1991.

6. A.D. Chandler, *Scale and scope. The dynamics of industrial capitalism*, Harvard University Press, 1990.

7. Cf. M.L. Katz, An analysis of cooperative research and development, *Rand Journal of Economics*, 1986, blz. 527-543.

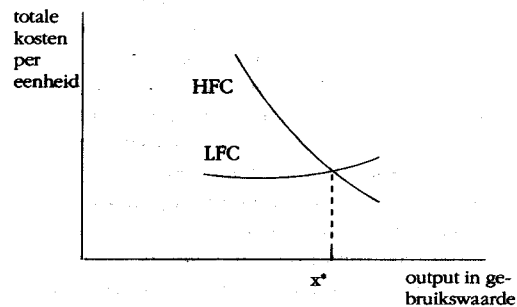
opgevat), terwijl sinds 1970 grote vooruitgang ten opzichte van Amerika is geboekt in de sectoren 'machines en apparaten' (inclusief data-processing equipment and electrical and optical equipment) en de grafische sector. In de meer traditionele sectoren zoals textiel en voeding is de relatieve achterstand op de VS groot gebleven⁸. Desondanks is ook op Amerika de wet van de remmende voorsprong van toepassing. De 'productivity slowdown' signaleert de beperkingen van het 'managerial capitalism' gebaseerd als dit is op massaproductie, de vervreemding van de blauwe-boordenwerkers en onvoldoende opleiding en scholing aan de basis van de personeelspyramide.

Theoretische overwegingen

De historische analyse laat zien, dat de economische ontwikkeling door een complex van factoren wordt bepaald. De vraag is hoe de economische theorie hierop kan inspelen. Het antwoord op deze vraag brengt ons terug bij Lazonick, die de nadruk legt op het onderscheid tussen innovatieve en adaptieve investeringsstrategieën. Van adaptieve investeringen is sprake bij aanpassing van bestaande productie- en distributieprocessen op basis van bekende regels en principes. Innovatieve investeringen leiden tot hoge vaste kosten die pas bij een voldoende grote afzet tot lagere gemiddelde variabele kosten leiden. Vandaar de benaming 'high fixed cost' (HFC) strategie in tegenstelling tot de 'low fixed cost' (LFC) strategie bij adaptieve investeringen. Innovatieve investeringen, bevorderen de expansie door gebruik te maken van 'economies of scale and scope' met daarbij passende organisatorische veranderingen. De uitkomst van deze investeringen is onzekerder dan bij de LFC-strategie, omdat fundamenteel nieuwe wegen worden ingeslagen.

De kostencurven voor beide strategieën worden geïllustreerd in figuur 1. De curven hebben betrekking op de voor kwaliteitsverschillen gecorrigeerde output, zodat ook produktverbeteringen in beschouwing kunnen worden genomen. De adaptieve strategie heeft lagere kosten per eenheid produkt bij een productieomvang kleiner dan x^* . De innovatieve strategie leidt tot kostenbesparing voorbij dit punt. De curven geven echter momentopnamen weer, zij zijn afhankelijk van de cumulatieve output in het verleden. Kenmerkend voor een HFC-strategie is dat de hoge vaste kosten een grote productie-omvang vragen om concurrerend te kunnen zijn met de LFC-strategie. De organisatie van de onderneming moet hierop worden afgestemd. Een duidelijk voorbeeld hiervan is verticale integratie, waarbij variabele kosten worden omgezet in vaste kosten met de bedoeling efficiënter op grote schaal te kunnen opereren.

Het eenvoudige model van Lazonick leent zich goed voor een beschrijving van historische ontwikkelingen, zoals de concurrentiestrijd tussen de VS en Engeland in de periode vóór de tweede wereldoorlog. Het model is ook op de historie geïnspireerd: het gaat om een wisselwerking tussen descriptie en analyse. In de VS is na 1870 sprake van een innovatieve strategie, terwijl voor Engeland de adaptieve strategie van toepassing is. Zolang het lage deel van HFC-cur-

Figuur 1. Kostencurven van innovatieve resp. adaptieve investeringsstrategieën

ve nog niet gerealiseerd is, blijft de LFC-strategie in het voordeel. Protectie van de markt in landen met de HFC-strategie is dan nodig om te overleven. Invoertarieven in de VS zorgden er in de laatste decennia van de 19e eeuw voor dat de opkomende Amerikaanse industrie niet werd verdrongen door de internationale concurrentie. Is de innovatieve strategie uiteindelijk succesvol dan moet de adaptieve handelwijze steeds verder terugvallen op het afbouwen van het bestaande kapitaal om het economische leven te redden. Natuurlijk kan ook hierbij worden gedacht aan protectie, maar dit lijkt weinig aantrekkelijk bij een voortdurend verslechterend concurrentieniveau

Sclerose

Een cruciale vraag is uiteraard waarom landen die een positie van kostenvoordeel dreigen te verliezen niet op tijd overschakelen op een andere strategie. Het antwoord hangt samen met het feit, dat de ontwikkelingen pad-afhankelijk zijn. Landen zitten op een ontwikkelingsstraject, gekenmerkt door bepaalde technologische veranderingen en bepaalde sociaal-economische structuren. Op een dergelijk traject treden na verloop van tijd verschijnselen van sclerose op. De mogelijkheid tot verbeteren kan worden beschreven met een logistische curve. Indien de rijpheidsfase is bereikt wordt eventueel elders in de wereld de basis gelegd voor een ander traject, omdat de lokale omstandigheden daartoe aanleiding geven. Het historische verschijnsel van inhalen en voorbijstreven van Amerika ten aanzien van Engeland is daarvan een voorbeeld. De ontwikkeling naar een kapitaalintensieve produktiewijze in Amerika in de tweede helft van de 19e eeuw is in belangrijke mate bepaald door de relatieve schaarsteverhouding van de traditionele produktiefactoren, kapitaal en arbeid, in dat land. Eenmaal in gang gezet, bood deze ontwikkeling geheel nieuwe mogelijkheden, waarbij de schaarsteverhouding tussen arbeid en kapitaal er niet meer zoveel toe deed⁹.

8. Zie E.N. Wolff, Productivity growth and capital intensity on the sector and industry level: specialization among OECD Countries, 1970-1988. Paper for the MERIT conference on Convergence and divergence in economic growth and technical change, december 1992.

9. Zie bij voorbeeld P.A. David, *Technical choice, innovation and economic growth: essays on American and British experience in the nineteenth century*, Cambridge University Press, 1975.

De overschakeling in Engeland op het nieuwe traject was in principe gedurende een zekere tijd mogelijk. Tijdens deze 'open window'-fase zijn er overigens wel pogingen gedaan om over te schakelen op het nieuwe traject. Chandler gaat uitvoerig in op de pogingen van de Engelse centrale bank om de eigen ondernemingen tot fusie aan te zetten. Dat lukte in een aantal gevallen ook wel, maar de organisatorische integratie nodig voor productie op grote schaal kwam zelden of nooit tot stand.

In de Amerikaanse ondernemingen was sprake van nieuwe ontwikkelingen op organisatorisch gebied. De multi-divisiestructuur was daarvan een duidelijk voorbeeld. Verticaal geïntegreerde ondernemingen werden geleid vanuit een totaal concept. Strategisch denken en organisatorische verbeteringen gingen hand in hand. In Engeland daarentegen hielden gefuseerde ondernemingen vast aan de eigen zeggingsmacht. De betrokken families wensten de macht niet af te geven. Fusies leidden tot losse verbindingen, waarbij niet optimaal kon worden geprofiteerd van de 'economies of scale and scope'. Wat een succesvolle HFC-strategie had moeten worden, bleef steken in gangbare patronen van economische groei en ontwikkeling.

Evaluatie

Tegen de theorie van Lazonick kunnen enkele bezwaren worden ingebracht. In de eerste plaats is de theorie niet rigoureu (algebraïsch) uitgewerkt. Een wiskundige uitwerking kan de interne logica van de theorie verduidelijken. In de tweede plaats lijkt de benadering te dualistisch. Men zou kunnen stellen, dat er in de realiteit altijd wel een of andere mix is van innovatief en adaptief gedrag. Beide bezwaren hangen met elkaar samen, maar zijn niet doorslaggevend voor de betekenis van Lazonicks analyse. In de eerste plaats kan worden opgemerkt, dat een rigoureuze uitwerking van de theorie van pad-afhankelijkheid bestaat als het om de keuze van bepaalde technologische trajecten gaat¹⁰. Het aantal keuzemogelijkheden is op een bepaald moment beperkt, maar niet noodzakelijk twee. Zo zijn er bij voorbeeld in de 19e eeuw verschillende typen motoren ontwikkeld. Doordat de benzinemotor door een aantal toevallige omstandigheden wat vaker geconstrueerd werd dan de alternatieve motoren zijn leereffecten opgetreden, die dit type motor na verloop van tijd veel goedkoper maakten. De alternatieven vielen uit de boot, omdat ze opgesloten zaten in de starttechnologie. Toepassing van dergelijke modellen met 'lock-in'-effecten op andere terreinen ligt voor de hand.

Ook op macro-economisch terrein zijn de eerste aanzetten hiervoor gegeven. Zo verklaren Brezis e.a., de wisseling van economisch leiderschap in de wereld op een manier, die nauw aansluit op de visie van Lazonick¹¹. Volgens deze auteurs is op gezette tijden sprake van technologische doorbraken, die in het leidende land niet kunnen worden toegepast omdat daar de reële lonen te hoog zijn. Landen met een laag reëel loon passen de nieuwe technologie wel toe en leren al doende. Op een bepaald moment wordt de nieuwe technologie dominant en kunnen de gevestigde leiders niet de sprong naar deze tech-

nologie maken. Weliswaar zijn de lonen niet meer te hoog, maar de ervaring met de nieuwe technologie ontbreekt. Het leiderschap gaat dan over in andere handen ('leap-frogging').

Wat Chandler en Lazonick laten zien is, dat dergelijke historische processen meer omvatten dan in het model van Brezis e.a. aan de orde komt. Of anders gezegd, het model geeft een abstracte weergave van een veelomvattend gebeuren. Nieuwe technologische doorbraken staan dan voor een samenhangend geheel van technische procédés, externe effecten en organisatorische verbeteringen. Hoge reële lonen zijn dan synoniem voor gevestigde belangen, die veranderingen in de weg staan. Modelbouw en historische analyse vullen elkaar aan in een veelbelovende theorie van de economische ontwikkelingen.

Lessen voor Nederland

Zoals het macro-economische beeld laat zien, was er in Europa en Japan na de tweede wereldoorlog sprake van substantiële inhaaleffecten ten opzichte van Amerika in termen van productie per werkende. Toch zijn er markante verschillen. In Japan is de ontwikkeling op een lager niveau gestart, maar dank zij de bescherming van de eigen markt zijn er omvangrijke leereffecten gerealiseerd. Maar er is nog iets anders. De synthese tussen westers kapitalisme en de oosterse cultuur heeft in Japan een nieuw traject van economische ontwikkeling in gang gezet. Kenmerkend voor het nieuwe traject zijn de samenwerkingsvormen binnen en buiten de ondernemingen. In Europa heeft imitatie geleidelijk plaatsgemaakt voor innovatie volgens het Amerikaanse model. Dit model werkt nog wel en dan met name in sectoren waar de Aziatische concurrentie weinig om het lijf heeft. De opkomst en succes van het Airbus-concern in de vliegtuigbouw is hiervan een goed voorbeeld.

Europese en Amerikaanse ondernemingen rationaliseren door het elimineren van activiteiten, die niet tot de kerntaak behoren en het afstoten van overtoelinge arbeid. Afslankingsoperaties kunnen een adequaat antwoord zijn op de verschijnselen van sclerose en toenemende bureaucratie, die geleidelijk aan het licht komen. Door concentratie op kerntaken en het ongedaan maken van inadequate fusies uit de jaren zeventig en tachtig kan de basis worden gelegd voor hernieuwde groei op basis van innovaties. Het is opmerkelijk, dat de ontwikkeling nu tegengesteld is aan de succesvolle ontwikkeling van voor de tweede wereldoorlog met name in de VS waar concentratie het devies was. In plaats van 'economies of scale and scope' ligt nu het accent op 'economies of flexibility and quality adjustment'. Naarmate ondernemingen in Europa en de VS erin slagen deze omschakeling te maken en de winstgevendheid, zowel in de traditionele als in de high-tech sectoren toeneemt,

10. W.B. Arthur, Competing technologies and lock-in by historical small events, *Economic Journal*, 1989, blz. 116-131.

11. Zie bij voorbeeld E. Brezis, P. Krugman en D. Tsiddon, *Leapfrogging: a theory of cycles in national technological leadership*, NBER Working Paper nr. 3886, 1991.

kan de concurrentie met Japan en enkele andere Aziatische landen worden aangegaan.

Afslankingsoperaties zijn echter geen garantie voor een innovatieve strategie. Indien het accent ligt op het afstoten van arbeid zonder dat de sprong naar fundamentele technologische en organisatorische verbeteringen wordt gemaakt, is sprake van een adaptieve strategie. Indien men de ontwikkeling in Japan als maatstaf neemt, is voor een innovatieve strategie nog wat meer dan afslanking nodig. Het Japanse model wordt gekenmerkt door een geheel eigen internalisering van externe effecten. Het gaat daarbij om een systematische uitwisseling van informatie tussen ondernemingen onderling en tussen overheid en ondernemingen. Tassej spreekt in dit verband van een 'technology infrastructure', waarvan industriepolitiek een wezenlijk onderdeel uitmaakt¹².

De vraag of industriebeleid al dan niet wenselijk is, blijkt vanuit dit gezichtspunt minder vrijblijvend dan vaak wordt verondersteld. Industriebeleid is onderdeel van een innovatieve strategie, maar is zeker niet synoniem met subsidiëring van aantrekkelijk lijkende ondernemingen ('picking winners'). Natuurlijk is daarmee nog niet gezegd hoe een industriebeleid exact vorm moet krijgen. Generieke oplossingen, zoals fiscale faciliteiten voor R&D, lijken hiervoor niet de meest geëigende weg¹³. De eerlijkheid gebiedt echter te erkennen, dat de kennis voor een meer doeltreffend beleid vooralsnog ontbreekt. Er is dringend behoefte aan een grootschalig onderzoek, om de relatief zwakke en sterke punten van het Nederlandse bedrijfsleven beter te traceren. Onderzoek waarbij gebruik wordt gemaakt van minder conventionele, minder macro-economische methoden dan in Nederland gebruikelijk is¹⁴. De 'spin-off'-effecten van een dergelijk onderzoek zijn zelf weer onderdeel van het industriebeleid, zoals dat hier wordt opgevat.

De theorie van Lazonick als zodanig impliceert niet, dat industriebeleid noodzakelijk is voor een HFC-strategie. Het inhalen van Engeland door Amerika lijkt meer op het resultaat van het vrije ondernemerschap dan op een uitgebalanceerd industriebeleid. Wat in de historische analyse van Lazonick echter ook heel duidelijk naar voren komt is, dat een consistent nationaal ontwikkelingsbeleid deel uitmaakt van een succesvol dynamisch traject. Daarbij kunnen twee dingen worden aangetekend. In de eerste plaats zijn uitwisseling van technologische gegevens en ondersteuning van R&D door de overheid wezenlijke onderdelen van een nieuwe ontwikkeling. Het is meer dan vroeger de aangewezen manier om van externe effecten, die de motor van de groei zijn, te profiteren. Industriebeleid is derhalve niet aanvullend, maar staat centraal in de HFC-strategie.

In de tweede plaats, is arbeidsmarktbeleid een noodzakelijk onderdeel van het nationale structuurbeleid. Zoals Elbaum en Lazonick aantonen, zijn de problemen van de Engelse economie in de 19e eeuw voor een niet onaanzienlijk deel terug te voeren op fricties op de arbeidsmarkt¹⁵. Een succesvolle HFC-strategie lijkt ondenkbaar zonder goed gemotiveerde en geschoolde arbeidskrachten. Wordt aan deze voorwaarde niet voldaan, dan zullen de ondernemers minder geneigd zijn risicovolle investeringen te verrich-

ten. Een slecht functionerende arbeidsmarkt versterkt derhalve de krachten die werken in de richting van een LFC-strategie.

Dat het laatste gevaar niet ondenkbeeldig is, blijkt uit waarschuwingen, die zijn ingegeven door de huidige rationalisaties. Zo heeft de OESO er onlangs op gewezen, dat massale ontslagen die met de omschakeling gepaard gaan tot onzekerheid bij werknemers en werkgevers leiden¹⁶. Korte dienstverbanden motiveren niet tot scholing van de zijde van de werkgevers. De investeringen worden dan immers niet terugverdiend. Bovendien zal ingeval werknemers, en met name het middenkader en het hogere kader, niet zeker zijn van hun baan adaptief gedrag domineren over innovatief gedrag. Inspelen op de ontwikkelingen op korte termijn loont in een dergelijke situatie, terwijl stimulering van vernieuwingen, die op lange termijn vruchten afwerpt, te veel risico's voor de personeelsleden van de onderneming met zich meebrengt. Dit is een groot probleem, indien men zich met Lazonick en in afwijking van Schumpeter, realiseert dat innovaties niet alleen het werk van entrepreneurs zijn, maar door de organisaties als geheel moeten worden gedragen.

Tot slot

Men zou de indruk kunnen krijgen dat het hier geschetste beeld te somber is. Er gebeurt immers al veel op het gebied van het structuurbeleid, ook in Nederland. Kennelijk is dit niet voldoende. Het CPB heeft onlangs in een studie gewezen op ongunstige ontwikkelingen in het specialisatiepatroon van de Nederlandse economie¹⁷. Herstructurering van de Nederlandse economie in de richting van hoogwaardige marktsegmenten wordt noodzakelijk geacht. De analyses van Chandler en Lazonick laten zien wat de gevolgen kunnen zijn van een te lang uitgestelde verandering van strategie.

Th.C.M.J. van de Klundert

12. G. Tassej, *Technology infrastructure and competitive position*, Kluwer Academic Publishers, 1992.

13. Zie A.H. Kleinknecht en J.P.M. Sterk, Innovatie in Nederland: een bron van zorg, *ESB*, 28 juli 1993. In dit artikel wordt geconstateerd dat de uitgaven voor R&D in Nederland achterblijven bij andere landen. De auteurs pleiten daarom voor fiscale stimulering van deze activiteiten.

14. Een interessante proeve van een dergelijk onderzoek geeft B. Nooteboom in Een aanzet tot industriebeleid (I) en (II), *ESB*, 28 juli 1993. Wassenberg gaat een stap verder door industriebeleid wat meer expliciet te koppelen aan clustervorming, maar een empirische invulling van de voorstellen ontbreekt. Zie A.F.P. Wassenberg, Industriepolitiek op zoek naar nieuwe combinaties, *ESB*, 28 juli 1993.

15. B. Elbaum en W. Lazonick (red.), *The decline of the British economy*, Clarendon Press, 1986.

16. OESO, *Employment outlook*, Parijs, juli 1993. Zie ook L. van der Geest, Mobiele arbeid, *ESB*, 28 juli 1993.

17. *De Nederlandse uitvoerprestatie sinds 1980*, CPB, Werkdocument nr. 54, juni 1993.